

Címlapsztori	5
Az európai kontinens első aranykora – V. SZABÓ GÁBOR – SZEVERÉNYI VAJK.....	5
Főkökök a bronzkori társadalom élén – KISS VIKTÓRIA.....	10
Homérosz és a trójai háború – PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT.....	14
Mért épp kerek? – P. FISCHL KLÁRA.....	18
Kontextus	22
A „legszerencésebb régész” – Trója felfedezője – PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT.....	22
A halál örök – GUBA SZILVIA.....	26
Vándorló testrészek – „élő” halottak – KIRÁLY ÁGNES.....	30
Lelő-hely	34
Város a felszín alatt – CSÁNYI MARIETTA – TÁRNOKI JUDIT.....	34
Egy aranyos viselet a „Varázshegyéről” – ILON GÁBOR.....	38
A hajdúsámsoni bronzkincs – DANI JÁNOS.....	42
„Fegyvert, s vitézt”	47
Akhilleusz barbár kortársai – V. SZABÓ GÁBOR.....	47
Hősök a harci szekéren – Harci kocsik az eposzban – NÉMETH GYÖRGY.....	53
Kincsásás halottal	56
Egy „remek-lábvértes” dél-alföldi hérosz nyomában – V. SZABÓ GÁBOR – CZUKOR PÉTER.....	56
Archeokaland	60
„Mosom kezeimet...” – SZIGETI JUDIT – RÓZSA ZOLTÁN – TEREI GYÖRGY.....	60
A legősibb évjáratok – Alkoholfogyasztás a bronzkorban – TARBAY JÁNOS GÁBOR.....	64
Helló, tudomány!	68
Trója modern kutatói és a feltárások eredményei – PALUCH TIBOR – KUJÁNI YVETT.....	68
A vikingek újvilági kutatója: Helge Ingstad (1899-2001) – MISZLER TAMÁS.....	73
Leletek és kilohertzek – BALINT MARIANNA – BACSKAI ISTVÁN.....	76
Hamvasztás és kísérleti régészet – FÜLÖP KRISTÓF.....	80
A történeti embertan kezdetei Magyarországon – BERNERT ZSÓT.....	84
Mizújs?	88
Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR.....	88
Blogoló	90
Nyomozás egy szombathelyi bronzkincs tárgyában – ILON GÁBOR.....	90
Mit mond a mikroszkópkamera? – TARBAY JÁNOS GÁBOR.....	93
Indiana Jones és barátai	94
A téridő vándorai – FELFÖLDI SZABOLCS – FEKETE BRIGITTA.....	94
Játék.....	96
Recept – A hősök vacsorája – ZAY ORSOLYA.....	98

Az európai kontinens első aranykora

V. SZABÓ GÁBOR – SZEVERÉNYI VAJK

Az európai régészettudomány a Kr. e. 3. és 2. évezredet magába foglaló, csaknem 2000 évnyi időszakot nevezi bronzkornak. Ekkor radikálisan megváltozott a kontinens arculata: látványosan nőtt a népesség száma, addig lakatlan térségeket hódítottak meg emberi közösségek, gyökeresen átalakult a mezőgazdasági termelés, ugrásszerűen kibővült a termesztett növények köre, új étkezési és italozási kultúra terjedt el, egyes közösségek addig ismeretlen társadalmi formákkal és ideológiákkal kezdtek kísérletezni, távoli területek között létesültek új kapcsolatok.

Az ún. Agamemnón-maszk a műkénéi A sírkerületből. (Kr. e. 16. század).

A közel-keleti és égei civilizációs centrumoktól távol, Európa belsejében színes, innovatív világok jöttek létre, ahol olyan felfedezések tömege született, amely mai életünket is befolyásolja. Ebben a korszakban fejlődik ki és terjed el az első emberölésre kialakított fegyver, a kard, és vele együtt egy olyan harcos réteg, amelynek ideológiája a középkori lovagok világáig él majd tovább. Ekkor fejlesztik ki a küllős kerekű, könnyű szerkezetű kocsit, aminek a jóvoltából a gyorsaság az elit státusz reprezentációjának részévé válik. A formálódó új elitek luxuscikkek tömegét igénylik, így megindul a versengés az aranyért, borsostyánért, a drága fegyverekért, edényekért és addig nem látott különleges textíliák birtoklásáért. Kifinomult kultúrája alakul ki az alkoholfogyasztásnak: a sör és a mediterrán világból terjedő bor olyan társadalmi „kenőanyaggá” válik, amely szövetségeket hoz létre és közösségeket képes összekovácsolni.

A fejlődésnek sötét oldalai is vannak: a bronzkor folyamán több nagy válsághelyzetnek lehetünk szemtanúi. A földművelő és állattartó közösségek gyakran saját erőforrásaikat élik fel, aminek eredményeképpen virágzó kultúrák sorvadnak el és esnek szét akár pillanatok alatt. Más alkalommal természeti katasztrófák vagy a megváltozó éghajlat számol fel stabilnak látszó populációkat, gazdasági rendszereket. A késő bronzkorban jelennek meg a mai értelemben vett véres háborúk, amelyek esetenként hatalmas területeket dúlnak fel és alakítják át egy-egy régió gazdasági, szociális és politikai viszonyait.

Az első globalizáció?

A korszak egyik legszembetűnőbb újdonsága a bronz és a hozzá kapcsolódó metallurgiai technológia robbanásszerű elterjedése, valamint az új fémtárgyak tömeges gyártása és az élet minden területén való felhasználása.

Madár alakú edény a vučedoli (Horvátország) kora bronzkori településről (Kr. e. 2600)

A minószi Kréta Kr. e. 15. századi pusztulásához hasonló összeomlás tanúi lehetünk a Kr. e. 16–15. századi Kárpát-medencében a középső bronzkor végén. A virágzó tell kultúrák megszűnnek, több száz éves településeiken örökre vége szakad az életnek, a hozzájuk kapcsolódó temetőkre nem temetkeznek többet. A régészettudomány máig értetlenül áll az előtt a kérdés előtt, hogy valójában mi történt ekkor térségünkben. Egyaránt szóba jöhet egy kisebb éghajlatváltozás lehetősége, de emellett több adat is arra utal, hogy a megnövekedő létszámú populáció ekkorra feléli környezetét, aminek következtében fenntarthatatlanná válik korábbi életmódja. Mindezzel párhuzamosan számos jele van annak is, hogy a szomszédos közösségek közt egyre több konfliktus bontakozik ki a fogyatkozó erőforrásokért, és távolabbi térségekből érkező bevándorlók megjelenésével is számolni lehet.

A bronz rövid időn belül nélkülözhetetlen nyersanyaggá – a mai kőolajhoz hasonló –, transzregionális erőforrássá válik: nélküle nem törhetők fel új földek, nem fegyverezhetőek fel harcosok, és hiányában nem tartható fenn a vezetők hatalma, ezért beszerzése minden közösség számára stratégiai fontosságú. Mivel a bronzhoz szükséges réz és a különböző ötvöző anyagok – az ón, az antimon és az arzén – csak korlátozott mennyiségben és csak kis területen álltak rendelkezésre, ezért az évszázadok folyamán egy távoli térségeket összekötő, rendkívül összetett, egész Európát átfogó cserehálózat alakult ki, amelynek szálai mentén nemcsak a fém, hanem információk, innovációk, ideológiák, divatok és emberek is áramlottak.

Az európai bronzkor egyik legjellemzőbb vonása a hatalmas távolságokat átszelő kapcsolatrendszerek kiépülése és ennek nyomán a nyersanyagok és a nagy hozzáadott értékkel bíró késztermékek távoli területekre való eljutása. A soha nem látott bonyolultságú kapcsolati háló a kontinens legtávolabbi pontjait is összeköti: éppen ezért a kutatás a Dél-Szibériától az Atlanti-óceánig, illetve Afrikától Skandináviáig húzódó térséget egy, a korai globalizációval összehasonlítható – tárgyakat, embereket, eszméket áramoltató – rendszerként írja le.

A korszakban az utazás, a mobilitás nagyon felértékelődik: a távoli területeket bejáró, ismeretlen népekkel találkozó, uralkodókkal megismerkedő, speciális tudást szerző és egzotikus árukat beszerző hősök az utazás által bölcsebbé, hatalmasabbá válnak. Ennek az új embertípusnak emblemikus képviselője Odüsszeusz is, akit a harcos létet megtestesítő Akhilleusz mellett a bronzkori ember egyik archetípusaként szoktak emlegetni.

Az alábbiakban néhány példa segítségével szeretnénk árnyalni ennek a sokszínű korszaknak az arculatát.

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Késő bronzkori (Kr. e. 14–13 század) halomsírok Bakonyszücs határában

A piramisépítők Duna-vidéki kortársai

A Kr. e. 3. évezred eleje a Közel-Kelet térségében az „istenkirályok” feltűnésének és az első államok formálódásának időszaka. Ebben a korban jönnek létre az első városok, amelyekben templomok és paloták épülnek, kialakul és elterjed az írásbeliség, és egy olyan fejlett és kifinomult gazdaság kiépülésének lehetünk szemtanúi, amelyben óriási gazdagság összpontosul kevesek kezében, és a korábban egységes közösségeken belül látványos társadalmi egyenlőtlenségek jönnek létre.

Dunakömlődön előkerült kora bronzkori fegyverkészlet (Kr. e. 23–22. század)

A Kárpát-medence területén a Kr. e. 3. évezred középső évszázadaiban – a gízai piramisok építésével egy időben – figyelhetők meg az első olyan jelek, amelyek korszakváltásra és a korábbinál jóval differenciáltabb társadalom kialakulására utalnak.

Az átalakulás legkorábbi jegyei Kr. e. 2600 körül a Duna szlavóniai és szerémségi szakasza mentén és a Dél-Dunántúlon élt közösségek régészeti emlékei (az úgynevezett Vučedol-kultúra leletei) közt ismerhetők fel. Ezen a területen mély árkokkal övezett folyóparti települések jönnek létre, középpontjukban egy paliszáddal övezett településmaggal. A külső településrészek szabályosan elrendezett házak tucaitjai épülnek; az akropoliszszerűen elkülönülő központi rész egy-

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

egy csarnokszerű, hatalmas oszlopokon nyugvó főnöki házat foglal magába. A településeken egy radikális újításokat hozó fémművészeti technológia emlékei tűnnek fel, mely többek között kétrészes öntőformákat használ, és amelynek legfontosabb terméke a korszak előkelőinek kincseiből és temetkezéséből ismert egyélű nyeltyukas harci balta.

A krétai paloták és az alföldi tellek világa

A Kr. e. 2. évezred fordulóján a Mediterráneum világának egyik leglátványosabb jelensége a minószi Kréta paloták köré szerveződő államainak kialakulása. A specializált kézműparral rendelkező, a luxusjavak tömegét igénylő, kifinomult kultúrával rendelkező uralkodó elit körül egy jól szervezett, papokból, írkokból, kereskedőkből, mesteremberekből és földművelőkből álló hierarchikus társadalmi struktúra épül ki.

A Kr. e. 23. és 16. század között a Kárpát-medencében is egy sajátos települési-gazdasági rendszer bontakozik ki, amely a Duna- és a Tisza-vidéken az úgynevezett tell típusú települések (rétegzett településhalmok) köré szerveződik. A tellek egy-egy törzs- vagy klánszerű közösség gazdasági, politikai és rituális központjai voltak. Jól felismerhető, hogy az általuk uralt terület nem nagyobb egy 5–10 km-es átmérőjű körzetnél. A telteken összpontosulhatott a korszak fejlett kézművészete és a cserekereskedelmi hálózatokat ellenőrző helyi elitek gazdasága, amely sokszor felhalmozott, majd feltehetőleg vallási, rituális okokból a földre eltemetett bronz- és aranykincsekben öltött testet. Ezen túl e rétegzett településhalmok, amelyek az újra és újra leégő házak helyén felépülő újabb épületek omladékaiból

Kétfős bárdokkal díszített edény a krétai Pszirából (Kr. e. 17–15. század)

Középső bronzkor végi kerámiaedény a túrkeve-terehalmi tell településéről (Kr. e. 16. század) (fotó: DTM, Vágo Ádám)

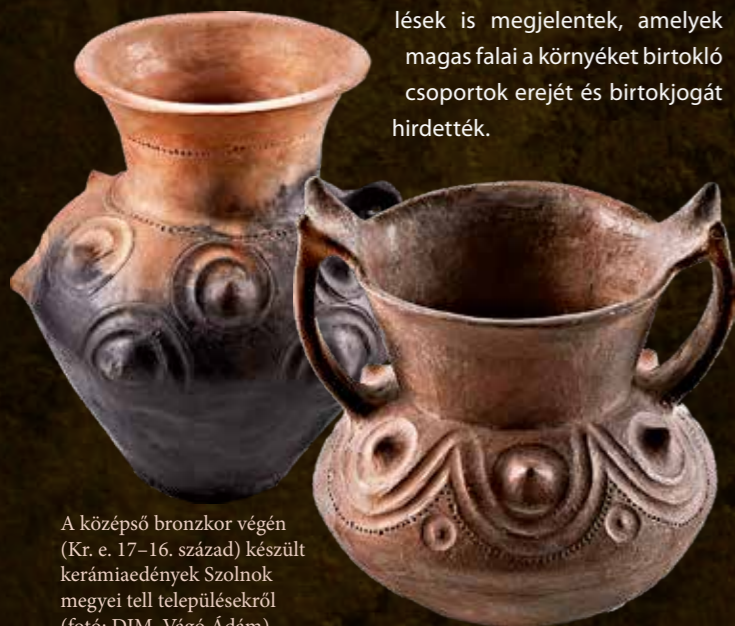
jöttek létre, az emlékezés helyei is voltak, hiszen az itt lakók számára is nyilvánvaló volt, hogy az ősök otthonainak maradványain élnek. Ez a fajta történelmi folyamatosság további legitimitást nyújthatott a helyi elit hatalmának.

Mükéné királyai és egy bronzkori harcoscsoport a Dunántúlon

A Kr. e. 17–15. században a szárazföldi görög világban nagy átalakulás kezdődött meg, amelynek nyitányát a mükénéi fellegvár nyugati oldalában feltárt sírkörzet jeleníti meg. A fegyverek és luxustárgyak tömegével ide temetett, robusztus testalkatú férfiak egy új világ kezdetét jelző elit első képviselői. A fegyveres sírok és az ekkortól kiépülő, gyakran hatalmas falakkal kerített paloták arról árulkodnak, hogy az őket birtokló közösségek életében a katonai erények és a háborúzás kiemelkedő szerepet játszott.

Hasonlóan izgalmas azoknak a harcoscsoportnak a története, amiknek nyomait a Kr. e. 14–13. századi Bakony vidékén emelt halomsírokból ismerjük. Az egyes halmok családi sírhelyek lehettek, de az ide temetkezők között nagyon magas a fegyverkészlettel – lándzsával, karddal, tőrrel, harci baltával, illetve néhány esetben páncélzattal eltemetett férfiak aránya. A gyakran több száz halomsírt magukba foglaló halomsírművek mellett idővel erősített települések is megjelentek, amelyek magas falai a környéket birtokló csoportok erejét és birtokjogát hirdették.

A középső bronzkor végén (Kr. e. 17–16. század) készült kerámiaedények Szolnok megyei tell településekről (fotó: DJM, Vágó Ádám)

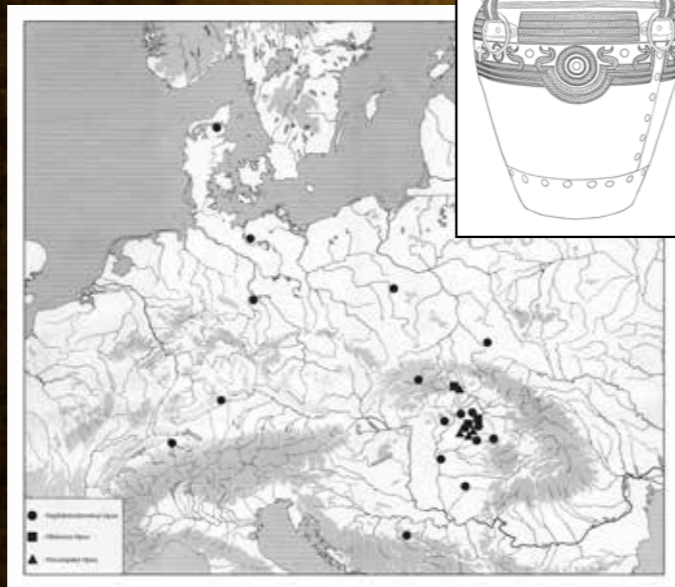
A Kr. e. 14. században a törökországi Uluburunnál elsüllyedt, luxusárúkat szállító hajó rekonstrukciója

Ajándékok Szidónból és a Hajdúságból

A Kr. e. 11–10. században a Tisza-vidéki központokhoz kötődő fémműves mesterek egy bizonyos, az alkoholos italok összevegyítésére és tálalására használható, egységes motívumrendszerrel díszített edénytípust, úgynevezett hajdúböszörményi típusú szitulákat kezdtek el gyártani. A madárral és napkoronggal díszített értékes edények egy-egy képviselője néhány évtizeden belül olyan távoli területeken is feltűnt, mint Skandinávia, a Rajna-vidék vagy az Alpok térsége.

Azt, hogy milyen módon vándorolhat egy ilyen tárgy ekkorra távolságokra, az *Odüsszeia* egyik története világítja meg: amikor Télemakhosz, Odüsszeusz fia apja keresésére indul, elsőként az egykori harcostárs, Meneláosz spártai király udvarát látogatja meg. A király a megbecsült vendégének egy értékes ezüst „vegyítövödröt” ajándékoz, amelyről elmeséli, hogy azt éveken ezelőtt vendégajándékként kapta Phaidimosztól, a mai Libanonban található Szidón fejedelmétől. Az értékes edény egy emberöltőn belül az ajándékcseréi láncolatán keresztül csaknem 2000 kilométeres utat tett meg a mai Libanontól Ithaka szigetéig.

Késő bronzkori szitulat típusok elterjedése Európában

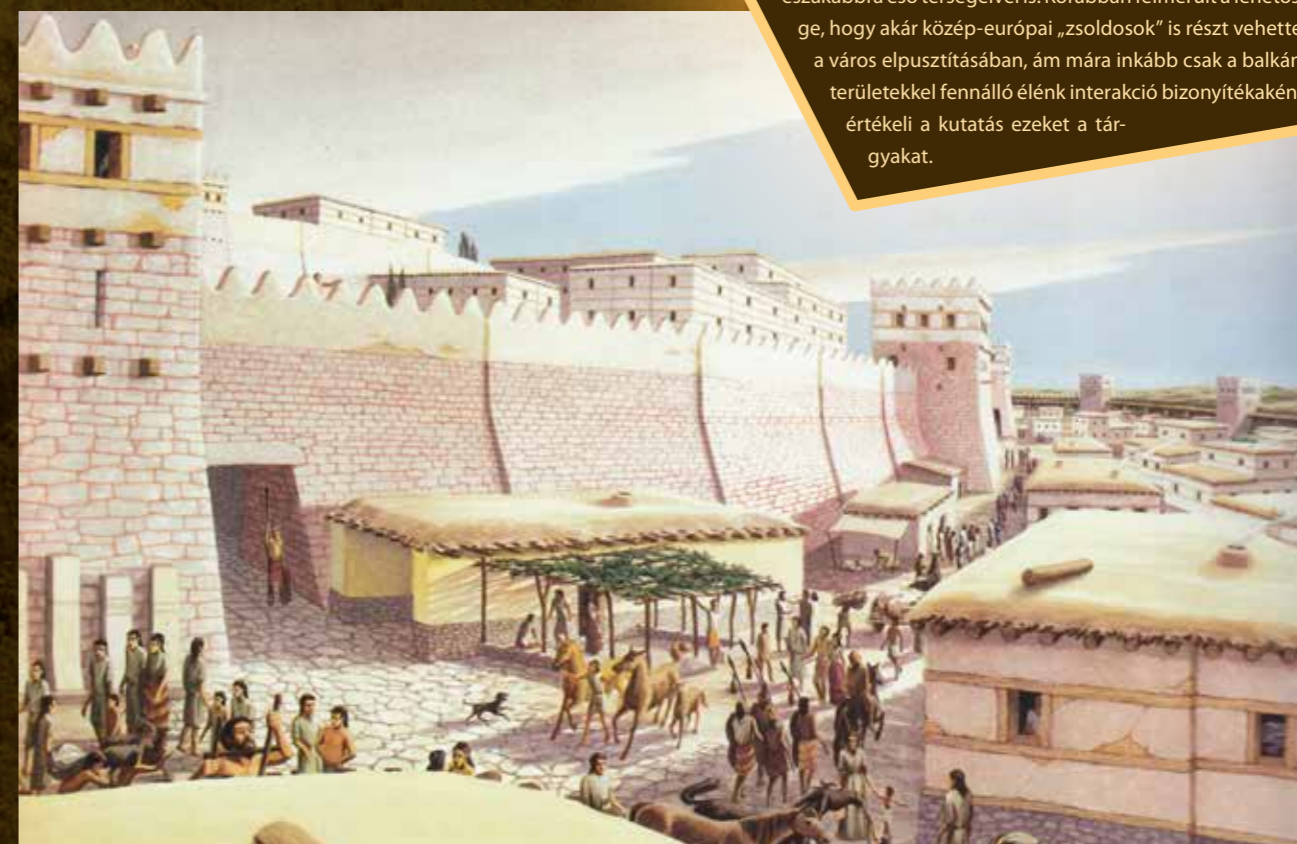

A Kelet-Mediterráneum világa és a barbár Európa

Európa belsejében – eltérően Egyiptomtól és Mezopotámiától vagy az Égeikumtól – nem alakul ki államiség, nincsenek városok, nem használnak pénzt, nincs olyan fajta fejlett kereskedelmi tevékenység, amelyet pl. Egyiptom és szövetségesei között láthatunk kialakulni a korszakban. A gazdasági rendszerek itt főként cserekereskedelmre és ajándékcserére alapozódnak, a társadalmi differenciálódás foka jóval alacsonyabb a keletnél, és kisebbek a különbségek a társadalom tagjai között.

Ugyanakkor az ilyen jellegű társadalmaknak is megvan a maguk politikai berendezkedése, amelyet etnográfiai példák alapján összefoglaló néven „fönökségnek” neveznek. E közösségekben a politikai hatalom és a hozzá kapcsolódó, intézményesedett pozíciók már örökölhetők voltak. E hatalom alapja a cserekereskedelem és az élelemtermelés feletti ellenőrzés volt. Ugyanakkor a rendszer maga viszonylag instabil lehetett, a vezetők hatalmát a komolyabb gazdasági erővel és társadalmi támogatottsággal rendelkező riválisok könnyen megkérdőjelezhették, amely belső feszültségekhez, harcokhoz vezethetett.

A bronzkorból ismert társadalmakra jellemző, hogy a társadalmi, gazdasági és vallási szférák nem váltak el élesen egymástól. A legfontosabb gazdasági tranzakciók, a csere és ajándék mind a reciprocitás, a kölcsönösség jegyében működtek, és szoros köteléket hoztak létre a résztvevők között. A nem viszonzott ajándék ugyanakkor a társadalmi függőségek, alárendeltségek kialakulásához is vezethetett. E jelen-

A város látképének részlete Trója VI. rekonstrukciója alapján

Trója városának feltárása során számos olyan tárgy került elő, amely arra utal, hogy ez a település összeköttetésben állhatott Európa balkáni – így közvetetten akár Kárpát-medencei – térségeivel is. Már a Kr. e. 3. évezred közepén megjelennek itt olyan tárgyak és anyagok – pl. balti borostyán, különleges bronztű és nyakperectípusok –, amelyek egyértelmű európai kapcsolatokat mutatnak. A mai Törökország európai oldalán ráadásul ismerünk egy olyan lelőhelyet, amelyet Trója lekicsinyített másának, és feltehetőleg Trója egyik európai kolóniájának tarthatuk. Egy évezreddel később, a trójai háború időszakával kapcsolatba hozott Kr. e. 12. századi rétegekben (ez az úgynevezett VIII. réteg) olyan kerámiatöredékek és fémtárgyak is találhatóak, amelyek arra utalnak, hogy ebben a korszakban felélénkült a kapcsolat Európa innen északabbra eső térségeivel is. Korábban felmerült a lehetőség, hogy akár közép-európai „zsoldosok” is részt vehettek a város elpusztításában, ám mára inkább csak a balkáni területekkel fennálló élénk interakció bizonyítékaként értékeli a kutatás ezeket a tárgyakat.